

СМЕХОМ ЗА ЛЕЛЕКОМ

ПУТЕВИМА И БЕСПУЋИМА СРПСКОГ ПОЗОРИШТА

*Истина није једна.
Историју ће писати историчари
Студије – театролози и социолози . . .
Ја бих да сведочим.
Кунем се да ћу говорити истину.
Само истину!*

Србија, мислим она позоришна, коју сам затекао почетком педесетих година живела је у великом страху. Мала по броју становника, десеткована у рату, бројна по професионалним позориштима која су ницала у сваком назови већем месту. Примера за углед нигде у свету није било. Био је то наш изум. Сопствена свест о непросвећености и срцем виђен пут ка брзом стицању и прстицању поодмакле Европе. Србија је у то време имала већи број професионалних позоришта од Велике Британије.

Ако си се, читаоче–сапутнице, лако подсмехнуо овим чињеницама које наводим, мораш ми веровати да у мом казивању нема ни трунке цинизма ни према људима, ни према времену у коме сам чинио своје прве позоришне кораке. Било је то време бонова за храну. Време када је само западна Србија имала пет професионалних позоришта, а Краљево или Ужице по десетак хиљада становника. На источним границама гинули су нам младићи. Време надахнућа, одрицања и изнад свега – вере, вере у брзу велику, обећану будућност.

Страх који је осећала позоришна Србија није био везан за тешкоће кроз које је пролазила земља. Тај страх, особен и свој, потресаће српска позоришта снажно, попут земљотреса све до данашњих дана.

Културна историја у Срба памтиће хиљаду деветсто педесет четврту и пету годину по оној административној »сечи кнезова« без преседана. Декретом тадашњег министарства за просвету и културу преко ноћи је укинута више од половине професионалних позоришта у Србији. Општинска руководства такмичиће се у израчунавању колико могу бесплатних телевизора да купе народу за једногодишњу дотацију коју ће одузети свом до јуче тако потребном позоришту. Потрес није мимоишао ни најстарије српско, Јоакимово позориште у Крагујевцу.

У тренутку када се навршавало 125 година од оснивања првог Књажевско-српског театра, Скупштина општине у Крагујевцу донела је одлуку о укидању. (Годишња дотација овом значајном позоришном колективу износила је шеснаест милиона динара. Те исте године, крагујевачка »Застава« за рекламу већ унапред продатих »фића« издвојила је педесет милиона.) На срећу судионика догађаја и будућих поколења, крагујевачко позориште преживело је буру интервенцијом са највишег места. Многа позоришта нису.

Пожаревачки глумци, путујући воловском запрегом по цичи зими да би непросвећеном народу српском одиграли Нушићев »Београд некад и сад«, ве-

ровали су да лучом обасјавају ергелу љубичевску и житеље Љубичева. Ваљда да им муке скрате, градски одборници дизањем руку окончаше живот овог малог позоришта. Било им скупо пет милиона динара годишње за четрнаест глумаца и пратеће особље.

Не мали број ондашњих позоришних уметника вратио се својим пређашњим занимањима. Они способнији нашли су ангажман у другим републикама, а оне најхрабрије могли сте видети у Београду »Код Грмеча« у Македонској. Игром случаја у земљи која није имала проблема са запошљавањем, на бироу рада нашли су се и незапослени глумци.

Преживела позоришта изгубиће многе времена у грчевитом напору да друштву докажу оправданост свог постојања. Уметничке установе постаће преко ноћи предузећа за приказивање позоришних представа. Ова психоза страха није поштедела ни престоницу. Врхунски београдски театри доказиваће се гостовањима у селима, у неодговарајућим просторима, на недозвољено ниским температурама. Шта је тек остајало малим, још недовољно афирмисаним позориштима српским у Пироту, Зајечару или Лесковцу?

Због зебње од укидања занемариће се многе суштинске ствари које позориште чине вредним и трајним. У борби за опстанак заборавиће се и на кадровску обнову. Проћи ће тридесет година напретка, никоме више неће пасти напамет да укида позоришта. Она ће, нажалост, сама од себе умирати јер глумаца нема и дуго их још бити неће.

Комплекс страха надвијаће се над позоришном Србијом чак и онда када »секире више не буде над главом«. Можда ће бојазни нестати оног дана када ишчезне и последњи мохиканац, када не буде више ни једног судионика који тај страх памти.

Позив да за ПОВЕЉУ пишем о свом путовању по позоришним беспућима српским, о посртањима, успесима и поразима, о својим скромним напорима да се српско позорје одлепи од калдрме турске, од ђепенака, од Марка и Милоша, затекао ме је обрадованог и забринутог.

Никог нико на причу ради приче не зове, већ би да му овај какву тајну открије. На мукама сам се нашао одгонетајући за којом је то тајном уредник позивајући ме посегнуо. Шта ако је то нешто што бих да заборавим или као своје сачувам.

Можда бих могао да причам о седам ужичких година. О трагањима и посртањима, о дражима успеха и неопходној свести да је позориште колективни чин. О звезданом лету једног малог позоришног ансамбла који сам имао част да водим и привилегију да му припадам. О суноврату кад се вера и огањ гасе, а колективна снага замењује снагом појединца.

Зашто бих данас писао о томе како сам утрошио годину дана уверавајући председнике општина западне Србије у потребу оснивања једног заједничког позоришта. Треба препустити заборава да су готово сви поздрављали идеју и наздрављали будућем театру западне Србије, а наравно чинили све да до његовог оснивања не дође.

Зашто не бих причао о поразима? То нам је од прадедова остало да поразе слаavimo и као победе величамо.

Могу ли, смем ли, треба ли писати о немирној години седамдесет првој. О ТЕАТРУ РЕВОЛУЦИЈЕ – слободарском путујућем гиганту кога је требало да финансирају све републике и покрајине. Дакле Југославија. Ваљда кривицом нервозног времена у којем смо живели, уништен је пројект доведен на праг остварења. Десет година труда на оживотворењу ове идеје памтиће само они који су са мном сагорели у њој. Но, живот ме је већ био научио да и успехе и поразе подносим усправно и са горчином.

Читаоче—сапутниче мој, све ово чиним да бих ти помогао у одлуци, а не да бих се поиграо твојим стрпљењем. Ако се одлучиш да пратиш моја сећања, покушаћемо кроз догађаје и људе да заједно одгонетамо тајну коју нам је сам живот наметнуо.

Стаицајем срећних или несрећних околности тек крајем седамдесетих година остварио сам свој први контакт са аматерским позориштем. Захвалан сам провиђењу што ми се и то догодило. Збило се у право време. Остварило на правом месту. Моје позоришно искуство не би било ни комплетно, ни право да се није згодило и овај сусрет.

Паланачки дух позоришни би се насмејао овом резонувању. За такав начин промишљања рад са аматерима значи бавити се недостојним послом. Зачудили бисте се да чујете до јучерашњег аматера који тек што је примио прву професионалну плату у професионалном позоришту како с гнушањем говори о аматерском и аматеризму.

Рад са аматерима обично претходи каријери или бива почетком бављења уметношћу. У мом случају догодило се то у зрелим годинама. Осећао сам ту чињеницу као преимућство.

Ливац у улози ПОМЕТА, новинар као АНТОНИЈЕ, ЈЕЛЕНА АНДРЕЈЕВНА у интерпретацији банкарске службенице! Је ли то крај или почетак уметности? Осам часова лити врело гвожђе, потом ломити језик са Држићем, а онда пометовски лако два часа суверено владати задовољним гледиштем. Зашто? забавља ли се то ливац или до зрна уметности досеже? Да ли то докони новинар досаду убија пркосећи пуку над мртвим Цезаром, или се с белегом родио па дуг свој уметности искијава.

Био бих ускраћен, сакат у позоришном смислу да нисам упознао и ове људе. Без ове важне карике тешко би било разумети данашњу ситуацију у позоришној Србији.

/У девет професионалних позоришта колико их унутрашњост републике има, више од деведесет посто уметничког кадра чине дојучерашњи аматери./

Можда ће страх нестати нетрагом, неко ће занекати да га је икада било, али у мени немир. Да се то можда не гасе позоришта српска тихо, без »сече кнезова«, без декрета . . . без достојанства. Је ли то крај или нови почетак. Нећемо ли опет као пре тридесет и нешто година имати позоришта више но у Енглеза али овог пута аматерских. Нисмо ли то можда на прагу РЕНЕСАНСЕ?

Мој живот у позоришту догодио се у комадима не само временским. Те бих комаде да преточим у сећања и не бих да их причам редом.

Све се догађало као по неком правилу. Родило би се у мени изненада неко ђаволје зрно, из њега немирни пламичак, затим би долазили људи. Нашли бисмо место за распаливање огња, а онда не жалећи себе дували у ватру својски не би ли јој пламен до неба лизао, а светлост што даље допирала. Играли бисмо се тако ватром знајући унапред да што јој више љубави дамо сутра ће мржња бити већа и жешћа. Онда опет из почетка, у потрази за новим ватрама и новим људима. А ватра ко ватра, иста. И људи ко људи, исти. И да хоћеш да побегнеш од тога, не можеш и нећеш. Можда је само са изабранима друкчије. Само велики можда нису спутани проклетством те су им одаје Талијине вазда отворене а постеља, ноћ и дан топла, и размештена.

СЕЋАЊЕ ПРВО

Призренац граби пут Краљева. Зима, хиљаду деветсто осамдесет друге. Кроз замрзнут прозор једва се назире фебруарско вече. Кондуктер нас уверава да ће до Лапова бити топло. Остоја, сељак из околине Гњилана, расправља

се с њим. Вели прехладиће му се дете а платио је и за њега карту. Кондуктер га погледа мало подсмешљиво, извали некакав неукусан виц на рачун државе и железнице, а онда залупи снажно врата од купеа и нестале. Мук. Чује се само непријатно клопарање воза. Призренац само што се не распадне. Много ли памти овај воз. Пуно ли се за живота натрчао, али и даље служи, подноси, ропће, брекће. Још увек траје и одолева.

Размишљај о свом путу у Краљево. Мали грч у желуцу и оштар предосећај говоре ми да илем у сусрет једном новом почетку. Нови људи, нове ватре, старе ране, веровања . . . У мени мисао о бесмислености мог поновног путовања у западну Србију. Имам ли снаге да запалим ватре које ће поново рађати пламеном. Изазов? Вреди ли за том истином посегнути? Има ли разлике између плаћене и неплаћене уметности? Овако срочено питање могуће је само у купеу воза. Када се дигне завеса, представа ће се догодити или неће. За остало се не пита. Ништа није важно до уметности. Зашто је у нас све па и то другачије?

У мени изненадни пркос. Воз као да је кренуо нешто живље и брже. Сада знам да ћу имати снаге и да ме ништа неће зауставити. Препознајем у себи оног старог . . . А исход? Знам какав ће бити крај. Онај ко је једном летео зна шта значи изнова летети. Па шта ако ће опет доћи исти људи! Шта ако ће то бити исте ватре! Ватра и не би била ватром да није способна да се угаси. Можда су угашене ватре оне вечне и праве.

– Где путујеш? – упита ме Остоја.

Био сам му захвалан што ме је бар за тренутак одвратио од туробних мисли. Сада је у купеу било загушљивије и можда нешто топлије. Одговарам Остоји на бројна питања кратко и нерадо. Њему то не смета, стало му је до саговорника. Купио је кућу у Смедереву. Бежи са Косова главом без обзира. Док ово казује, дрско погледа у човека који седи преко пута мене правећи се да спава. Покушавам да одгонетнем да ли то наш сапутник чини да би избегао сукоб са Остојом који постаје све агресивнији или да га не бих опоменуо што је дигао ноге на моје седиште. У углу седи млада девојка, не диже поглед и не проговара. На њој је тренерка црвено-црне боје и шал. Можда мисли да је тиме све рекла.

Остоја објашњава да су у овом возу до Краљева гласни Срби, а од Краљева Шиптари. Намерно не употребљава реч Албанац. Сада је већ јасно да је постигао циљ. Сапутник преко пута мене отвара очи, враћа на теме бело кече, ваљда очекује да га опоменем за ноге. Остоју неће удостојити ни погледом.

– Како се зовеш?

– Рагиб.

– Одакле си, Рагибе?

– Из Ђаковице. – Затечен је. Гледа ме неверљиво.

Знам да Ђаковица сада има професионално позориште, али одустајем од питања. Остоја покушава да се уплете у разговор, изазива, као да би све муке да истражи на Рагибу. А овоме се крв пење у главу, зенице испуњавају претњом. Чини му се ваљда да сам се удружио са Остојом, а Краљево је још далеко, Косово још даље.

– Јеси ли био некад у позоришту? – питам га, а мисао ми се враћа двадесетак година унатраг.

– Нисам – одговара Рагиб и нагло скида ноге са мог седишта. Овај његов поступак протумачио сам као жељу да прекинем са питањима. Њему наравно није вредело објашњавати да сам шездесет четврте и пете године живео на Косову.

Тонем у лак дремеж и пребирам по сећањима. У Приштини сам провео

две године као редитељ Покрајинског народног позоришта. Ређају ми се представе које сам радио у српској и албанској драми.

Промиче Гружа, а ја се заустављам на премијери ИРКУТСКЕ ПРИЧЕ, Арбузова. У Покрајинском позоришту препуна дворана. Аплаузи на отвореној сцени. Цвеће. Не пребројавамо се по националној припадности, ни на сцени ни у гледалишту. Критике у штампи и на радију изаћи ће на оба језика.

У позоришном фоајеу другарско вече, уобичајена слика после сваке премијере. Шота смењује призренско коло. Мелихат Ајети и Неџмија Пагаруша у центру су пажње. Претварамо се у дланове који се сударају у пакленом ритму ове запаљиве народне игре. Све се меша. Преплићу се песме, језици, људи. Не зна се ко је домаћин, а ко гост. Сви су међу својима, на своме. Било је то неко друго време. Две драме, два језика и једно уметничко вече.

На Слављу је покрајинско и општинско руководство. Обичај да функционери присуствују премијери, уметници су примали са великим уважавањем и захвалношћу. Чудне ли и смешне судбине! Од Милоша и Јоакима па све до данашњих дана ово наше позориште углавном је зависило од милости моћног појединца. Дал ове људе неко на то мудро присили, те навику стеклоше да театар посеђују, или из добре воље дођоше можда више и није важно. Добро учи-нише, добрим им се вртило.

За главним столом седи Али Шукрија. Очигледно задовољан и собом и представом. Савија цигар дувана и нуди га једној од главних глумица. Прас-тари албански обичај, знак посебног уважавања и наклоности. Док се глумица у овој улози не сналази баш најбоље, он гласно објашњава присутнима порекло тог старог обичаја. Крај њега седи Синан Хасани. Мало говори, а када то чини, реч му је одмерена и блага. Неколико глумаца тиска се око њега. Као књижевник овај политичар као да им је приснији и ближи.

Крај мене седи Станоје Аксић, председник покрајинске скупштине.

– Јеси ли дошао на Косово да одеш или да останеш?

– Нисам дошао да одем, али не знам ни да ли ћу остати – одговарам му. Упуштамо се у ђаскање о позоришту. Уз песму и пиће све нам се чини могућим и ружичастим. Приштина ће имати балет. Репо Мулић пише оперу. Зашто да не, једног дана и опера. А онда изненада питање:

– Шта мислиш о томе да српска драма пређе у Косовску Митровицу, а албанска остане у Приштини?

Питање ме збунило и помело. Нисам ништа одговорио, али ми се то учинило неправдом. Био сам млад, недорастао и ситуацији и тренутку.

– Српска драма губи корак са шиптарском. Морамо јој помоћи да кад-ровски ојача – говорио је мирно, рационално са једва приметним блеском у очима који је откривао колико му је стало до онога о чему говори . . .

Замном остаје Витановац. Кондуктер проверава има ли нових путника. Станоје Аксић више није жив. Као да осећам делић кривице што тада нисам разумео прави смисао онога што је он казивао. Како су чудним нитима судбински повезани политика и позориште. Још хиљаду деветсто шездесет и пете био је један политичар забринут за судбину српске драме Народног позоришта у Приштини.

Призренац улази у Краљево. Рагибу је кече опет пало на очи и ноге му на мом седишту. Остоја, заспао. И он подигао ноге на седиште преко пута. Дев-војка у углу као да је од камена. Називам им узалуд лаку ноћ. Неко зло је ушло у овај стари заслужни воз.

Краљево! Закорачио сам у густ непробојан мрак. Ове ноћи Краљево је без светла. Да ли је то изненадни кратки нестанак струје или би град нешто да сакрије што путник ноћни, намерник не треба да види.

Но, сутра је нови дан. Видећу Василија Туцаковића.